

Halina Karaś: *Polskie gwary okolic Ignalina i Jeziorosów na Litwie w świetle frekwencji cech językowych.* Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, 398 stron. ISBN 978-83-65557-66-3. DOI: <https://doi.org/10.15388/SlavViln.2018.63.11870>

Monografia Haliny Karaś jest poświęcona analizie cech językowych zwartego polskiego obszaru językowego na Litwie, ciągnącego się wąskim pasem wzdłuż granicy białorusko-litewskiej od Widz na południu po Jeziorosy na północy. Teren ten

dotychczas nie został szczegółowo zbadany i opisany, jest to więc pierwsza i jedyna monografia poświęcona gwarom polskim na obszarze ignalińsko-jezioroskim. Należy zaznaczyć, że jest to jeden z najciekawszych i najbardziej trudnych do zbadania obszarów językowych na Litwie, teren o maksymalnym natężeniu języków będących w kontakcie. Występuje tu aż pięć odmian językowych: gwary polskie, gwary litewskie, gwary rosyjskie staroobrzędowców oraz odmiany ogólne języka litewskiego i języka rosyjskiego, a faktycznie wszyscy informatorzy są co najmniej trójjęzyczni. Można więc w odniesieniu do tego terenu mówić raczej o polilingwizmie niż bilingwizmie i bardzo zróżnicowanym układzie kodów językowych na różnych terenach tego obszaru. Z całym przekonaniem mogę twierdzić, że niniejsza książka jest to kolejne fundamentalne opracowanie autorki dotyczące gwar polskich na Litwie, oparte na ogromnym materiale językowym, ujęte wieloaspektowo i opracowane bardzo rzetelnie i wyczerpująco.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, w których autorka szczegółowo i dogłębnie omawia następujące zagadnienia: (a) zasięg terytorialny i funkcje polszczyzny dawniej (zwłaszcza w okresie międzywojennym) i dziś; (b) sytuację socjolingwistyczną badanego obszaru, gdzie szczególną uwagę zwraca na warunki funkcjonowania polszczyzny w sytuacji wielojęzyczności, omawia różne typy bilingwizmu i polilingwizmu w przeszłości i obecnie; (c) zróżnicowanie geograficzne i socjalne tej odmiany polszczyzny, koncentrując się jednak głównie na języku najstarszego pokolenia; (d) swoistość gwar polskich badanego obszaru, którą ukazuje porównując język polski z okolic Ignaliny i Jeziorosów zarówno z innymi polskimi zespołami gwarowymi na całych Kresach północno-wschodnich (Białoruś, południowa Łotwa), jak i poszczególnymi arealami polskojęzycznymi na Litwie. Odwołuje się tu do już istniejących opracowań różnego rodzaju: historycznych, socjolingwistycznych, dialektologicznych, w tym badaczy gwar litewskich, co jest szczególnie ważne. Przy opisie zjawisk językowych wykorzystuje własny materiał empiryczny zgromadzony podczas badań terenowych, prowadzonych przez wiele lat na różnych obszarach językowych Litwy. Ujawnia się tu jej solidne rozeznanie w literaturze przedmiotu, szeroko zakrojony porównawczy charakter opracowania.

Jako główny cel swojej rozprawy Autorka podaje jednak opis zróżnicowania gwar polskich na tym terenie i dokonuje go w świetle frekwencji wybranych cech językowych. Odwołuje się tu do już wcześniej sformułowanych własnych założeń, że polszczyznę na Litwie „charakteryzują tożsame zjawiska językowe, natomiast różnicuje ją przede wszystkim inna konfiguracja tych cech i odmienna ich frekwencja” (s. 12). Dodać tu należy, że ta frekwencja ma, oczywiście, związek z typem kontaktu językowego na poszczególnych terenach oraz zależy od stopnia intensywności oddziaływań obcych na gwary polskie. Każdy z badanych terenów ma też cechy typologicznie różne, wynikające z oddziaływań na polszczyznę różnych odmian gwarowych języka litewskiego czy gwar białoruskich. Czasami nie są to cechy bardzo częstotliwe (jak, np. szerokie i bardziej obniżone [a] ukształtowane pod wpływem gwar białoruskich, niewystępujące na żadnym innym terenie gwarowym polskim), ale ten czynnik językowy należy mieć na uwadze przy określeniu swoistości różnych

polskich zespołów gwarowych na Litwie. Sformułowane przez Autorkę założenie o wadze czynnika frekwencyjnego jako dominującego w opisie zróżnicowania gwar polskich na Litwie nie budzi większych zastrzeżeń.

Analizując częstotliwość występowania wytypowanych do analizy cech językowych Autorka odrębnie analizuje cechy o podobnej frekwencji oraz cechy o różnej frekwencji. Jest to bardzo trafne ujęcie, bo pozwala jej na ukazanie, z jednej strony, związku gwar polskich tego terenu z gwarami występującymi na całym terenie Kresów północno-wschodnich, a z drugiej, ukazania ich swoistości i wewnętrznego zróżnicowania. Za podstawę badań frekwencyjnych zostały obrane dane językowe pochodzące z różnych poziomów języka — są to zjawiska fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze, leksykalne. Poddane analizie tak zróżnicowane spektrum cech językowych ukazuje oddziaływania różnych kodów językowych na polszczyznę wieloaspektowo, a tym samym świadczy o rzetelności przeprowadzonych badań. Nie mniej ważne jest założenie autorki, że opis frekwencyjny tylko realizacji gwarowych cech językowych nie daje pełnego obrazu rzeczywistości językowej. Dlatego uwzględnia w opisie również stosunek wybranych cech językowych tożsamych z polszczyzną ogólną, zachowaną w gwarach polskich, do zjawisk typowo gwarowych. Z takiego porównania wynika, że w gwarach polskich na terenie południowym — ignalińskim, niektóre cechy ogólnopolskie są dość dobrze zachowane, np., utrzymuje się dotychczas dobrze w tych gwarach czyste polskie [o] bez akania, spółgłoski podwojone, partykuła *czy* itp., co świadczy o zachowawczym charakterze tych gwar (mimo znacznych interferencji obcych) i ich powiązaniach z gwarami polskim na Wileńszczyźnie. Większy natomiast stopień zaniku cech ogólnopolskich i dominacji cech wynikających z interferencji obcych (przede wszystkim litewskich) charakteryzuje gwary na terenie północnym — jezioroskim, co ukazuje na ich związek z gwarami kowieńskimi, funkcjonującymi w podobnych warunkach.

Ważnym momentem w opisie jest też analiza frekwencji wybranych cech językowych w poszczególnych idiolektach. Autorka pogładowo pokazuje, że stopień nasilenia poszczególnych zjawisk gwarowych jest zróżnicowany nawet w obrębie jednego idiolektu, zróżnicowanie idiolektalne występuje też w języku mieszkańców jednej wsi. Autorka podkreśla, że „ważna jest tu biografia językowa informatorów, ich styczność z polszczyzną ogólną lub brak takich kontaktów, sposób opanowywania kolejnych języków itp.” (s. 340). Charakteryzuje to gwary nie tylko terenu ignalińsko-jezioroskiego, ale też język mieszkańców różnych obszarów polskich na Litwie. W związku z tym badacz polszczyzny gwarowej musi posiadać dobre rozeznanie w warunkach funkcjonowania języka na różnych obszarach, uwzględniać sytuację historyczną badanych terenów, układ cech językowych charakterystyczny dla każdego obszaru. Tylko wówczas potrafi on poprawnie ustalić cechy dyferencjalne dla każdego z nich. Zakładam, że tylko taka wiedza przyczyniła się do wytypowania cech dominujących dla bardzo zróżnicowanych idiolektów na badanym obszarze ignalińsko-jezioroskim i pozwoliła Autorce dobrać taki ich układ, który pozwolił na przeprowadzenie poprawnej analizy frekwencyjnej. W konsekwencji

w pracy został sformułowany słuszny wniosek o istnieniu zarówno zróżnicowania idiolektalnego, jak też wyraźnie zarysowującej się stratyfikacji geograficznej, terytorialnej polszczyzny na obszarze jeziorosko-ignalińskim. Wiąże się to z warunkami funkcjonowania języka polskiego na tych terenach oraz odmiennym typem kontaktu językowego.

Już chyba nikogo z badaczy, którzy znają też inne opracowania Haliny Karaś (np. jej książkę o Kowieńszczyźnie), nie zdziwi bardzo dogłębny i szczegółowy opis każdego zjawiska językowego, bogate ilustracje przykładowe, przytoczone zdania na temat konkretnego zagadnienia istniejące w literaturze przedmiotu. Mogę tu wymienić przykładowo kilka zjawisk językowych, które dotychczas nie były przez badaczy zauważone i w takim stopniu zbadane. Jest to opracowany ogromny zestaw czasowników iteratywnych (rozdział IV. 9) lub opis czasowników prefigowanych (rozdział V. 9). Każda formacja została dogłębnie zbadana i opisana, ukazany został kontekst jej użycia i sposób funkcjonowania, podane odpowiedniki tych wyrazów w językach litewskim, rosyjskim lub białoruskim, wskazany typ interferencji, zaznaczone cechy archaiczne, wiążące polszczyznę z gwarami rdzennymi polskimi (mazowieckimi). Są to zbiory bardzo cenne, mogą być z powodzeniem wykorzystane przez badaczy pogranicza bałtycko-słowiańskiego do zestawień typologicznych i interferencyjnych, badań w ujęciu synchronicznym i diachronicznym. Podobnie można ocenić też inne opisane w pracy zjawiska językowe.

Akceptuję całkowicie zastosowany w pracy termin „gwara” na określenie polszczyzny wiejskiej funkcjonującej na Litwie i przytoczone uzasadnienie takiego użycia, też wyjaśnienie różnic pomiędzy określeniem „mowa prosta” i „gwara białoruska”. Mam nadzieję, że to stanowisko Autorki, jednej z podstawowych badaczek polszczyzny litewskiej, przyczyni się do upowszechnienia tego terminu i zapobiegnie stosowaniu określeń mniej wygodnych i klarownych, których ostatnio pojawiło się bardzo dużo.

W pracy wykorzystano ogromną literaturę z różnych dziedzin.

Podsumowując można twierdzić, że w sposób dogłębny została opisana polszczyzna na trzecim — ignalińsko-jezioroskim, zwanym niegdyś smołwieńskim — polskim obszarze językowym, ukazane jej funkcje, zasięg terytorialny, warunki funkcjonowania, stratyfikacja oraz powiązanie z gwarami (lub językami) współwystępującymi na tym obszarze. Książka może być wykorzystana do badań porównawczych, służyć nie tylko polonistom, ale też lituanistom, białorutenistom lub badaczom języka staroobrzedowców.

Kristina Rutkovska

Uniwersytet Wileński

Marzec 2018 r.

E-mail: kristina.rutkovska@gmail.com